

**MİLASLI İSMAİL HAKKI'NIN (1870-1938) KUR'ÂN TERCÜMESİNE
DÂİR BİR RİSÂLESİ: "KUR'ÂN TERCÜME EDİLEBİLİR Mİ? VE YENİ
VÂDÎDE FÂTİHA TERCÜME VE TEFSİRİ"
(Tanıtım, Çeviri Ve Değerlendirme)**

Ercan ŞEN*

Özet

Bu çalışmada, asıl mesleği tıp doktoru olmasına rağmen, dinî konularda da kendini yetiştirip bu alanda pek çok eser veren bir fikir adamının, hem Kur'ân tercümesine dair görüşlerini belirttiği hem de Fatiha tercüme ve tefsirini ihtiva eden risâlesi tanıtılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu risalede genel olarak Kur'ân tercümesiyle ilgili önemli tespitlere yer verilmiş, ayrıca besmele ve Fatiha suresinin tefsiri bağlamında Kur'ân'ın ihtiva ettiği özgün ve kapsayıcı ahlâkî ilkelere işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, tercüme, risâle, dil, anlam, ahlâk ilmi.

* Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, eneercan@gmail.com

**MILASLI ISMAIL HAKKI'S (1870-1938) A TRACTATE ON THE
QUR'ÂN TRANSLATION: "QUR'ÂN CAN BE TRANSLATED? AND
NEW MANNER INTERPRETATION AND EXEGESIS OF FATİHA"**

(Presentation, Translation and Evaluation)

Abstract

In this study, although the main profession of the doctor of medicine, which a man of ideas itself in religious matters raised, that many works in this field, pointed out that the views of the translation of the Qur'ân as well as translation and exegeses of tractate containing Fatiha, introduced and have been evaluated. In this tractate in generally, important findings related to the translation of the Qur'ân is given, also in the context of exegesis besmele and Fatiha, has been pointed out which of the Qur'an contains original and comprehensive moral principles.

Key Words: Qur'ân, translation, tractate, language, meaning, ethics.

1. Milaslı İsmail Hakkı'nın Hayatı ve Faaliyetleri

Asıl mesleği tıp doktoru olmasına rağmen dînî konularda da eserler kaleme almış bir fikir adamı olan Dr. İsmail Hakkı, 1870 yılında Muğla'nın Milas İlçesi'nde dünyaya gelmiştir. İlkokul, ortaokul ve liseyi Milas, Aydın ve İzmir'de tamamlamış, üniversiteyi ise İstanbul'da bitirerek tıp doktoru olmuştur. Muhtelif yerlerde Belediye ve Hükümet Tabiplikleri yapmış, 1909 yılında Hıfzıssıhha Genel Müdürü olmuştur. 2. Ordu Sıhhiye Müfettişliği de yapan İsmail Hakkı, "Milaslı" soyadını daha sonra almıştır¹.

¹ www.milasbilgi.com/milasli-unluler. (03.05.2013)

İsmail Hakkı Milaslı, hem din adamı, hem bilim adamı, hem de kurtuluş savaşında aktif görev üstlenen bir kimse olmuştur. Nitekim Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanında düzenlenen meşhur mitingde işgale karşı çıkan bir konuşma yapmıştır. İkinci Meşrutiyet döneminde gerek alfabe tartışmaları kapsamında gerekse dînî hususlarda isminden sıkça söz ettirmiş, Mânâstırlı İsmail Hakkı (ö. 1912), Babanzâde Ahmed Nâim (ö. 1934) ve Ferit Kam (ö. 1944) gibi dönemin İslamcılarıyla fikir birlikteliği içerisinde bulunmuştur². İslamcı ve muhafazakâr kesimin o dönem yayın hayatındaki yegâne sesi olan Sırât-ı müstakîm ve Sebîlürreşad'ın yazar kadrosu içinde yer alarak din ve ilimle ilgili muhtelif yazılarının yanı sıra tefsirle ilgili yazılar da kaleme almıştır³. Ayrıca Türk Derneği yazı kadrosunda da bulunan İsmail Hakkı Milaslı, 28 kişiden oluşan ve 1920'de kurulan Hilâl-i Ahdar (Yeşil Hilâl)in bugünkü adıyla Yeşilay Cemiyetinin kurucuları arasında yer almış ve 1938 yılında vefat etmiştir.

Düzenli bir medrese eğitimi alıp almadığına dâir kesin bir bilgiye ulaşamamak da Arapçayı iyi derecede bildiği yazdığı kitaplardan ve risâlelerinden anlaşılmakta olan Milaslı İsmail Hakkı, her ne kadar bir tıp doktoru olarak bilinse de gerek faaliyetleri ve gerekse akaid, tefsir ve İslam hukuku başta olmak üzere İslam dini ve düşüncesiyle ilgili yazmış olduğu eserleriyle, çağdaş İslam düşünürleri arasında yer almayı kısmen de olsa hak etmektedir.

² Yusuf Akçay, "Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve Islâh-ı Hurûf Cemiyeti", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2008, s. 3-4.

³ Abdullah Ceyhan, *Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Mecmuaları Fihristi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 126, 393-394; M. Suat Mertoğlu, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası: Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008, s. 154.

2. Eserleri

Milâslı İsmail Hakkı'nın çalışmalarının genel olarak İslam dini ve düşüncesi, Türk dili ve tıp bilimi etrafında yoğunlaştığı söylenebilir. Bu bağlamda onun muhtelif tarihlerde yayınlamış olduğu kitap ve risâleleri, diğer taraftan Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd dergilerinde kaleme almış olduğu yazıları şunlardır:

a. Kitap ve Risâleleri

Dîn-i İslam ve Ulûm ve Fünûn, Dersaadet: Numûne-i Tıbaat 1327, 334 s.

Dinimizi Bilelim ve Bildirelim, Yeni Cezaevi Basımevi, Ankara 1947, 47 s.

Hakikat-i İslam, Hilâl Matbaası, İstanbul 1341, 224 s.

İslam Dininde Etlerin Tezkiyesi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1933, 31 s.

Kur'ân Tercüme Edilebilir mi ve Yeni Vadîde Fatıha Tercüme ve Tefsiri, Hilal Matbaası, İstanbul 1342, 15 s.

Kur'ân'ın Mucizeleri ve Müteşâbih Ayetlerin Tefsirleri, Türkiye Matbaası, İstanbul 1935, 165 s.

Kadir Gecesinin Doğru Mânâsı Nedir ve Asıl Sevabı Nereden Geliyor?, Reklam Basımevi, İstanbul 1936, 15 s.

İçki Beliyyesi ve Kurtulmanın Çareleri, Dersaadet: Hilal Matbaası 1333, 84s.

Yeni Yazı ve Elifbâsı, A.Asaduryan Matbaası, İstanbul 1327.

Yeni Harflerle Elifba, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1333.

Tamim-i Maarif ve Islah-ı Hurûf, A. Asaduryan Matbaası, İstanbul 1324.

Yazarın, bunların dışında dil bilimi, pedagoji, tıp ve zooloji gibi çeşitli sağlık konularında kaleme aldığı irili ufaklı risâleler de neşrettiği bilinmektedir.

b. Sırât-ı Müstakîm ve Sebülürreşâd Dergilerinde Çıkan Yazıları

Sırât-ı Müstakîm Dergisi

Dîn-i İslam ve Ulûm-u Fünûn Nâmındaki Eser-i Mutebereden, C.4, S.97, 1326, s.329-330.

c. Sebülürreşâd Dergisi

Akseki Ahmed Hamdi Efendi'nin Dini Dersler Kitabı, C.17, S.442, 1335, s. 219-221.

Başka Milletler Ne İçin Terakki Ediyorlar, Biz Ne İçin Edemiyoruz? C. 17, S. 427-428, 1335, s.86-88.

Din ve Asrîlik, C.16, S.408-409, 1335, s.168-171.

Geri Kalmaklığımızın Sebebi Dinimiz midir? Usulsüzlüğümüz müdür? Daha Başka Bir şey midir?, C.17, S. 429-430, 1335, s.102-104.

Hala Eski Yanlış Yollara Gidiyoruz, C.16, S.416, 1335, s.232-234.

Hukukumuzu Muhafaza İçin Nasıl Çalışmalıyız? C.17, S.417-418, 1335, s. 10-12.

İçki Belası ve Kurtulmanın Çareleri, C. 14, S.352, 1331, s. 112.

İçkilerin Amerika'da Resmî Memnûiyeti Acaba Hangisi Asrîlik, C.16, S. 410-411, 1335, 191-193.

İçkilerin Men'ine Çalışmak Lüzumu, C.16, S. 412-413, 1335, s.205-208.

İşlerini Nâehil Ellere Tevdî Eden Milletler Yaşayamazlar, C. 17, S.419-420, 1335, s.22-24.

Kur'ân-ı Kerîm Tercüme Olunabilir mi? C.15, S.390, 1335, s. 447-449.

Lisâniyât: Yeni Yazının El yazısında da Bitişmemesi Büyük Meziyetmiş, C.12, S. 290, 1330, s.70-71.

Milletlerin Terakkîsinde Elif-Bâ'nın Hissesi, C.17, S. 413-414, 1335, s.119-122.

Müslümanlar Neden Geri Kaldılar ve Niçin İlerleyemediler? C.17, S.423-424, 1335, s.56-59.

Ne, Nasıl, Niçin Yazmalıyız?, C.17, S. 435-436, 1335, s.152-155.

Sebîlürreşâd Cerîde-i İslâmiyesine, C. 14, S. 339, 1331, s.5-6.

Tefsîr-i Şerîf: Sûre-i Fâtiha, C.16, S.391, 1335, s. 1-2.

Verilen Sözü Tutmak, Sıdk-u Ahd, Sıdk-u Va'd, C.17, S. 421-422, 1335, s. 40-43.

Maarifcilerimize: Akl-ı Salah, Bizde İlm-i Terbiye-i Etfâl Ne İçin Olmuyor? , C. 23, S.588, 1340, s.249-252.

Milletimiz İçin Müthiş Tehlike Sıhatsızlıktır. Teşkilâtı Sıhhiyemiz Nasıl Olmalıdır? C.17, S. 437-438, 1335, s.167-171.

İslah-ı Huruf Meselesi, C.10, S.250, 1329, s. 262-263.

Ahlak Bahsi: Büyük Millet Meclisinde Fuhşun Men'i Hakkında, C.23, S.583, 1340, s.163-166.

Düello: İlm-i Ahlak ve Din Nazarında, C.23, S.586, 1340, 212-213.

İntihar: İlm-i Ahlak ve Din Nazarında (1), C.23, S.585, 1340, 199-201.

İntihar: İlm-i Ahlak ve Din Nazarında (2), C.23, S. 586, 1340, 210-212.

Düello, Şer'i Şerife Muvafık Olabilir mi?, C.16, S.393, 1335, s.39-40.

3. "Kur'ân Tercüme Edilebilir mi? Ve Yeni Vâdîde Fâtîha Tercüme Ve Tefsîri" İsimli Risâlenin Tanıtımı

Aşağıda yeni harflerle aynen aktarmaya gayret ettiğimiz müstakil risâle, Milaslı İsmail Hakkı'nın Sebîlürreşâd dergisinde 1335 (1917) tarihinde ard arda kaleme almış olduğu iki yazının⁴ daha sonraki bir tarihte 1342 (1924) tek bir yazıda toplanması sonucu oluşturulmuş şeklidir⁵. Risâle çevrilirken mümkün olduğunca metne sadık kalınmaya çalışılmış, okuyucunun anlamakta zorluk çekeceği Arapça ve Farsça bazı kelime ve terkiplerin manaları dipnotta açıklanmıştır. Ayrıca risâlede geçen âyetlerin tercümelere, sûre ve âyet numaraları tarafımızdan eklenmiştir. Yine çevirinin daha iyi anlaşılması için risâlede geçen birtakım yabancı şahıs isimleri ve kavramlar hakkında kısa bilgiler verilerek bu durum çevirenin notu (ç.n.) şeklinde dipnot kısmında gösterilmiştir. Yazara ait olan açıklama ve notlar ise tırnak işareti içinde olduğu gibi aktarılmıştır.

Çevirisini yaptığımız bu risâle o zamanlar gündemde olan Kur'ân'ın Türkçeye tercüme edilip edilmemesi hususunda bir mütefekkirin görüş ve gözlemlerini içermesi bakımından önem arz etmektedir. Bunun yanında aynı risâle din ve ilim çevrelerinde pek çok tartışmalara yol açan 'Kur'ân'ı Kerim'in Türkçeye Tercümesi' meselesinin ilk nüvelerini oluşturan çalışmalara mütevazı bir katkı konumundadır. Ayrıca günümüze kadar süregelen söz konusu bu tartışmaların hangi sâiklerle ortaya çıkmaya başladığına dair bazı ipuçlarını risâlede görmek mümkündür.

⁴ Milaslı İsmail Hakkı, "Kur'ân-ı Kerîm Tercüme Olunabilir mi?" Sebîlürreşâd, C.15, S.390, 1335, s. 447-449; Milaslı İsmail Hakkı, "Tefsîr-i Şerîf: Sûre-i Fâtîha" Sebîlürreşâd, C.16, S.391, 1335, s. 1-2.

⁵ Milaslı İsmail Hakkı, *Kur'ân Tercüme Edilebilir mi? Ve Yeni Vâdîde Fâtîha Tercüme ve Tefsîri*, II.baskı, Hilal Matbaası, İstanbul 1342 (1924).

Risâlenin muhtevasıyla ilgili bilgilere geçmeden önce kısaca tefsir, tercüme ve meâl kavramlarına, aralarındaki küçük farklılıklara değinilecektir. Kur'ân-ı konu alan ve onun anlaşılmasını gaye edinen tefsir, kelime olarak keşf etmek, beyan etmek, üzeri kapalı bir şeyi açmak, açıklamak manalarına gelir⁶. Terim olarak ise insan gücü ve Arap dilbilgisinin verdiği imkan ölçüsünde, Allah'ın (c.c.) muradına delalet etmesi yönüyle, Kur'ân metninin manasından bahseden bir ilimdir⁷. Yani Kur'ân âyetlerindeki ilâhî maksatları tespit edip onların anlaşılmasını hedefleyen bir disiplindir. Tefsirle ilgili bir kavram olan tercüme ise bir metni veya sözü bir dilden başka bir dile çevirme anlamına gelirken, terim olarak da bir sözün anlamını diğer bir dilde eşdeğer bir sözle aynen ifade etmektir⁸. Tefsir aslın aynı olmayıp onun açıklamasıdır. Asılla daima irtibat halinde olması gerekir. Tercüme ise ilâhî kelamın manasını, bütün mana ve maksatlarına bağlı kalmak şartıyla, Arapçadan başka bir dildeki kelimelerle ifade etmektir. Bunu yaparken o, aslın yerini tutar ve onun yerine geçebilir. Metin tercüme edildikten sonra asılla ilgi kesilebilir. Tefsirle ilgili bir diğer kavram, Kur'ân'ın başka dillere özellikle de Türkçe'ye yapılan tercümeleri için kullanılan "meâl" kelimesidir. Zira meâl kelimesi, ıstilâhî olarak bir sözün manasının her yönüyle aynen değil de, biraz noksanı ile ifade edilmesi demektir⁹. Kur'ân'ın lafzî olarak eksiksiz bir tercümesi yapılamayacağına göre aslına yakın bir şekilde mana verilmeye çalışılmış ve buna Kur'ân'ın tercümesi denmekten

⁶ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut (t.y.), V, 55; Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1957, II, 147; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988, I, 17.

⁷ ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1943, I, 470-472.

⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, Mukaddime kısmı, I, 3.

⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, Mukaddime kısmı, I, 24, Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 33.

kaçınılarak tercüme yerine sıklıkla meâl kavramı tercih edilmiştir. Günümüzde ise bu kullanım oldukça yaygınlaşmıştır.

Evrensel bir mesaj olmasından dolayı pek çok dile tercüme edilen Kur'ân-ı Kerim aynı zamanda Türkçeye de tercüme edilmiştir. Kuşkusuz bu Türkçe tercüme faaliyeti öncelikli olarak satır arası Kur'ân tercümeleri şeklinde başlamış daha sonra ise tefsîrî Kur'ân tercümeleri haline dönüşmüştür. Osmanlının son dönemlerine kadar bu faaliyet devam etmiş Tanzimat döneminde ise müstakil Kur'ân tercümeleri dönemi başlamıştır. Bu durum aynı zamanda Kur'ân'ın Türkçeye tercümesiyle ilgili tartışmaları beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet döneminde özellikle 1925-1936 yılları arası bu tartışmaların en yoğun yaşandığı yıllar olmuştur. Başlangıçta bazı siyasi mülahazalar ve dönemin olumsuz atmosferinden dolayı Kur'ân'ın Türkçeye tercümesine olumsuz yaklaşılmış ise de zamanla bu tablo yumuşamış, neticede bizzat Kur'ân'ın yerine konulmamak, namaz ve diğer ibadetlerde kullanılmamak vb. şartlarla Kur'ân'ın Türkçeye tercümesinde karar kılınmıştır¹⁰. Çünkü Kur'ân-ı Kerim evrensel bir kitaptır ve mesajı tüm insanlara yöneliktir. O halde bu mesaj Arapça bilmeyenlere de ulaştırılmalıdır ve bunun yolu da tercümedir. Nitekim Kur'ân'ın tercümesi hakkındaki bu haklı gerekçenin Milaslı İsmail Hakkı tarafından da kabul edildiği ve risâlenin baş kısmında bu konuya temas edildiği görülmektedir.

İki farklı yazıdan oluşmuş bu risâlenin ilk kısmında özet olarak Kur'ân'ın Türkçeye tercümesi savunulmuş, insanların eskiye nazaran Arapçayı daha az bilmeleri ve dünyevî ilimlerle daha çok meşgul olmalarından dolayı Kur'ân'ı anlamakta zorlandıkları belirtilmiştir.

¹⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Sabri Efendi, *Kur'ân Tercümesi Meselesi*, çev. Süleyman Çelik, Bedir Yayınevi, İstanbul 1993; Hidayet Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, Kur'an Okulu Yayıncılık, İstanbul 1996; Halil Altuntaş, *Kur'ân'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*; Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1998; *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri, (Tebliğler ve Müzakereler)*, yay. haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.

Öncelikle Kur'ân'ın Türkçeye tercüme edilmesi bundan dolayı şart olarak görülmüştür. Diğer taraftan Kur'ân'ın İngilizce, Fransızca ve Almanca tercümelerinin taklitten öteye geçemediği ve aslının yerini tutamadığı vurgulanmıştır. Hatta bugünkü Batı dillerinin medeniyet dilleri olmakla beraber Kur'ân'dan asla üstün olmayıp, onun belâgat ve fesahatine ulaşamayacakları ifade edilmiş, özellikle edebî anlamda bütün zenginliğine rağmen Fransızca bile Kur'ân tercümesine kâfi gelmezken bugünkü Türkçenin hiçbir zaman kâfi gelemeyeceği dile getirilmiştir. Dolayısıyla tercüme hiçbir zaman Kur'ân'ın yerini alamayacaktır. Buna rağmen tercüme yapılmalıdır ve bunu da her konuda uzman kimselerden oluşan ilmî bir heyet yapmalıdır.

Risâlenin ikinci kısmında ise Fâtiha sûresinin kısa bir tercüme ve tefsiri yapılmaktadır. Bu çerçevede Fâtiha suresinin maksat bakımından Kur'ân'ın bütününe denk olduğu belirtilmiş, bismelenin önemine, her işe onunla başlamanın gereğine işaret edilerek surede geçen "rahmân" ve "rahîm" kelimelerinin kapsamına ve ikisi arasındaki farklılıklara değinilmiştir. Tefsir esnasında yer yer Kur'ân-ı Kerim'in başka âyetlerinden örnekler verilmiş, bu sûrenin beş vakit namazın her rekatında okunmasının müslümana sağlayacağı ahlâkî kazanımlara özellikle vurgu yapılmıştır. Ayrıca Henry Bergson (1859/1941) ve Jules Ferry (1832/1893) gibi Batılı ahlâkçıların görüşlerine değinilerek onların yaptığı ahlâk tariflerinin Besmele'de ve Fâtiha suresinde fazlasıyla mevcut olduğuna dikkat çekilmiş, Kur'ân'ın getirdiği üstün ahlâkî ilkelerin diğer beşerî ahlâk nazâriyelerinden daha kapsayıcı ve derin olduğuna işaret edilmiştir.

“KUR'ÂN TERCÜME EDİLEBİLİR Mİ? VE YENİ VÂDÎDE FÂTİHA TERCÜME VE TEFSİRİ”

Kur'ân-ı Kerîm Tercüme Olunabilir mi?

Kur'ân-ı Kerîm ne kadar Müslüman varsa hepsinin din ve şariat kitabı olduğundan mânâ-i şerîfinin mertebe-i kifâyede bilinmesi her Müslüman için lâzımdır. Bu kitâb-ı mübîn ise Arapça nazil olduğundan Arap olmayan Müslümanlar bu faydayı istihsâlde çok müşkilât çekmektedirler. Vâkıan Araplar da Kur'ân-ı Kerîm'in dakîk mânâlarını anlamak için uzun müddet ilimler tahsiline ihtiyaçtan kurtulamazlarsa da herkese lâzım olan derecesini anlamak isteyenleri, lisânları Arapça olmayanlardan daha az zahmet çekerler. İşte buna binâendir ki biz Türkler, zarûrât-ı diniyyemizi öğrenmek için bir kolaylık olmak üzere Türkçe ilmihâl ve ulûm-i diniyye kitapları te'lif etmişiz ve bazı tefsirler de yazmışız. Fakat kitabımızın daha ziyade derin meselelerini öğrenmek isteyenlerimiz için lisân-ı arap ve bu lisân üzere yazılmış ulûm-i mütenevvia tahsîlini mecbûrî görmüşüz. Yakın zamanlara kadar bunlara itiraz edenler olmamış ve her ilim tahsîl etmek isteyen bu kâideye riâyette bütün ömrünü lisân-ı arabın ve ulûm-i arabiyye dilinin müdevvenâtının taallüm ve tahsiline hasr etmiştir. Ancak garbın terakkiyatının, nazarları zarûrî olarak kendisine çevirecek derecede yükselmesi yalnız ulûm-i arabiyye tahsîliyle iktifa selb ettiğinden, evvelen her ikisinin cem'ine lüzum görülerek medrese tahsîlini az çok ikmal etmiş kimselerimizin ulûm-i garbiyyeyi de tahsîl etmeleri iltizam edilmiş ve ilk zamanlarda bu suretle iki ciheti câmî bir hayli zevât yetiştirilmiştir. Fakat umûr-ı dünyeviye ve münâsebât-ı medeniye için garb ilimlerini tahsîlin daha ziyade ta'mîmî¹¹ ve temasın teksîri¹² daha zarûrî bir hale geldiğinden ulûm-i arabiyye tahsîlinin ihmali çoğalmış ve bunun neticesi olarak umûr-

¹¹ Ta'mîmî: Umûmî hale getirilmesi, yaygınlaştırılması.

¹² Teksîr: Artma, çoğalma.

i diniyyede cehl ve noksan nazar-ı dikkati câlib¹³ bir hali bulmuştur. İşte bu cehl ve noksan netâyicinin ilcâsıyladır¹⁴ ki bir kısım kimseler tarafından mânâsı anlaşılmayan sözlerin okunmasından bir fâide hâsıl olmayacağı ve binaenaleyh muhtevî olduğu ahkâm ve mânâyı doğrudan doğruya anlayabilmek için Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe'ye tercüme edilmesi elzem bulunduğu ve zaten ecnebî lisânlarının çoğuna tercüme edilmiş olduğundan Türkçeye tercüme edilmesine hiçbir mâni tasavvur edilemeyeceği beyan edilmektedir.

Beri taraftan bir kısım zevât da Kur'ân'ın Türkçeye tercümesine muâriz bulunmakta ve ancak mânây-ı şerîfinin tefsiri suretinde eda edilebileceğini ityân¹⁵ etmektedirler. Bu muârizliğin en esaslı sebebi tercümenin namazda veya namaz haricinde aynen aslı olan Arapça yerine kâim olması istendiğine zâhib olunmasındandır¹⁶. Filvâkî bu tercümeyi isteyenler arasında sırf mânâyı anlama için isteyenler olduğu gibi namazda, duada asl-ı Arabîsi yerine Türkçesinin okunması lüzûmuna kâil olanlar da vardır.

Vâkıan bir kelimân mânâsı anlaşılmaksızın okunursa ancak aheng-i elfâzı ile kudsiyetine olan imanın mühim ve icmâlî bir tesiri görülür. Asıl matlûb olan maksûd-u diniyye tam hâsıl olmaz. Ve peygamber efendimizin "Hel yenfeu'l-Kur'ân'u illâ bi'l-ilmî", "Kur'ân ancak ilim ile fayda verir" buyurmaları¹⁷ bu hikmete mübtenîdir¹⁸. Binaenaleyh hem

¹³ Câlib-i dikkat: Dikkat çekici.

¹⁴ İlcâ: Zorlama, zorunda bırakma.

¹⁵ İtyân: Delil getirmek.

¹⁶ Zâhib olma: Zanna kapılma, zannetme, sanma.

¹⁷ İmam Gazzâlî'nin, İhyâ-u Ulûmiddîn isimli eserinde ilim öğrenmenin fazileti bağlamında zikrettiği bu hadisi (bkz. Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-u Ulûmiddîn*, thk. Ebü'l-Fazl Ziyaüddin Abdürrahim b. Hüseyin İraki, 4. bs., Dârü'l-Hayr, Beyrut 1997, I, 16-17), İbnü'l-Cevzî mevzû (uydurma) bir hadis olarak nitelendirmiştir. (bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Kitâbü'l-Mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1966, I, 223-224). (ç.n.)

¹⁸ Mübtenî: Dayanma, istinad etme.

lafzın fesâhat ve belâğatını, hem mânâyı anlamak lâzımdır. Bunlar da ancak ilim ile olur. Böyle olunca Türklerin vesâir Arap olmayan Müslümanların Kur'ân okumaktan bîhakkın istifadeleri yoktur. Yalnız iman ile aheng-i elfâzın ihtisas üzerine olan icmâlî bir tesiri ile kalırlar demek olur. Evet öyledir ve onun için Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe tercümesine ihtiyaç vardır.

Fakat acaba Kur'ân-ı Kerîm Türkçeye tercüme edilebilir mi? Bir kere bunu anlamalıyız. Bütün ecnebî lisânlarına tercüme edilmiş olduğundan Türkçeye niçin tercüme edilmesin mi diyorsunuz? İş öyle değildir. Kur'ân-ı Kerîm şimdiye kadar hiçbir lisâna hakkıyla tercüme edilememiştir. Vâkıan birçok lisânda tercüme diye satılmakta olan kitaplar varsa da hakikatte onlar Kur'ân-ı Kerîm'in lafız ve mânâsında mevcut olan hüküm ve kuvveti hâiz değildir. Binaenaleyh aslının yerini tutamazlar. Buna kolay kolay inanamayacaksınız ve "Fransız, Alman, İngiliz dilleri bugün o kadar zenginleşmiş o kadar incelmışlerdir ki Kur'ân-ı bu lisânlara nakletmek pek kolay, hatta Arapçasına bile fâik¹⁹ olmak lâzım gelir. Zira Arapça ne kadar zengin ve vasî' olsa bugünkü medeni milletlerin lisânlarındaki mükemmeliyet onda olamaz." demek istersiniz değil mi? İşte iş öyle değil. Çünkü bu lisânlar gerek ulûm ve fûnûn ve gerek siyaset ve edebiyat cihetiyle pek ziyâde terakkî etmiş ve incelmış olmakla beraber Kur'ân-ı Kerîm'in derece-î belâğatına vâsıl olmaktan çok uzaktırlar. Bunu Kur'ân-ı Kerîm'in lafız ve mânâsını anlamakla meşgul olan her sâhib-i insaf tasdik ve takdirde tereddüt etmez. Buna dâir hayli salâhiyeddâr zevât ile görüştüm. Cümlesini bu itikadda buldum. Bâhusus Beyrut'ta bulunduğum sırada hem Fransızcaya hem Arapçaya iyi vâkıf hristiyan Araplar bu bâbda pek ciddî şehâdetlerde bulunurlardı. Ezcümle cebel-i Lübnan mu'teberânından Nedre Bey Mıtran ile aramızda cereyan eden muhâvere cidden mühim bir delil teşkil eder.

¹⁹ Fâik: Üstün olma.

Beyrut vilayeti sıhhiye müfettişi bulunduğum sıralarda o vakit vali bulunan zât, yaz mevsimini cebel-i Lübnan'ın âliye mevkiinde geçirir ve cuma günleri memurîn ile mahallî mu'teberânı valiyi ziyaret için orada toplanırlar idi. Bir Cuma günü o vakitler Beyrut gümrük nâzırı olan, Avrupa'da çok bulunmuş, Fransızca'yı iyi konuşur Kamil Efendi isminde bir zât, Nedre Bey ve ben konuşuyor idik. Söz Kur'ân azîmu'ş-şân'a intikal etti. Nedre Bey Mârûnî²⁰ olup Arapçanın şiir ve edebiyatına vâkıf ve Fransızca'yı çocukluğundan beri Fransız mekteplerinde tahsîl etmiş ve Fransa'da bir çok seneler Fransızca gazeteler çıkarmış olmak sebebiyle o lisânda dahi gayet muktedir idi. Bana hitaben: "Kur'ân-ı Kerîm'de öyle âyetler vardır ki biz hristiyan Araplar, hayran ve takdîrkâr olmaktan kendimizi alamayız. Ezcümle 'Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun misali, tıpkı içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. Lamba bir sırça (cam) içinde, o sırça da sanki parlayan incimsi bir yıldız!' ²¹ âyeti bu bâbta gayet mühim bir misaldir" dedi.

Ondan sonra ayrıldık. Ertesi hafta ben Kazımırski'nin²² Fransızca Kur'ân tercümesinden bu âyetin Fransızcasını defterime yazarak yine âliye'ye gittim. Nedre Mıtran da orada idi. "Sizin takdir ve hayretlerle gördüğünüz âyetin Fransızcası!" diyerek defteri eline tutuşturdu. Aldı, şöyle bir okudu ve "bu onun tercümesi değil", diyerek defteri geriye verecek oldu.

-“Rica ederim. Sizin Arapçanız da Fransızca'nız da kuvvetlidir. Tashih yahut yeniden tercüme edin dedim”. Tekrar aldı ve biraz çekilerek mütâlaaya başladı. Bir hayli zaman düşündükten sonra “Allah Allah, başka türlü tercüme de mümkün değil. Lâkin gerek lafız, gerek mânâ

²⁰ Mârûnî: Kurucusu Aziz Mârûn'a nispet edilen ve V. yüzyıldan itibaren ağırlıklı olarak Lübnan'da yaşayan bir hristiyan cemaati. (ç.n.)

²¹ Nur sûresi 24/35.

²² Albin (Albert) de Biberstein Kazımırski (1808-1887): Polonya asıllı Fransız şarkiyatçı. (ç.n.)

cihetiyle ne kadar kaybetmiş. İnsanın, “Bu onun tercümesi değil” diyeceği geliyor. Sanki o âyet değil. O derece değişmiş” dedi.

Kazımırski, Kur'ân tercümesinde en ziyade muvaffak olanlardan bilindiği gibi Fransız lisânı da her türlü ilmî mazmunları ifade için gayet müsait bir lisândır. Beynelmilel olması da bu fazlına delildir. Öyle olduğu halde Kur'ân-ı Kerîm'in lafız ve mânâsındaki büyüklüğü, derinliği edâdan acizdir. Şu halde Türkçemizin bugünkü haliyle, Kur'ân'ın Arapçasının hüküm ve kuvvetini tamamiyle hâiz bir tercüme meydana getiremeyeceğimiz evlâ bî't-tarîktir.²³ Bilmem buna dâir hangi bir misâli gösterelim? Herhangi bir âyeti tercüme tecrübesinde bulursak acz önümüze gerilir, kendisini gösterir. Meselâ hamd, rab, rahmân, rahîm kelimelerine mukâbil neler bulalım? Vâkıan bazı kelimeler Türkçede me'lûf²⁴ olduklarından onları aynen kullanmak mümkündür. Fakat en çok me'lûf olanlardan bile öyleleri vardır ki biz Türklerin kullandığımız mânâdan ziyade mânâyı mutazammınlardır.²⁵ Ezcümle “rab” kelimesinde terbiye ve yetiştirmek mânâsının dahi mevcut olduğunu bu kelimeyi her gün kullanan kaç Türk hatırına getirir? Demek ki Türkçemiz Kur'ân'ı hâiz olduğu bütün kuvvet ve vüs'atiyle edâyı kâdir değildir.

Öyle olunca tercüme etmeyelim mi? Edelim. Fakat tercümelerimizin Kur'ân'ın aynı olduğunu iddia etmeyelim. Hem hepsini birden bir veya iki kişinin tercüme edebilmesi mümkün olmadığından muhtelif ilimlerde benâm²⁶ zevâtan mürekkebi bir heyet-i muktedire marifetiyle istişare ede ede tercüme ettirilmeli ki mümkün olduğu kadar hakikate yaklaşabilsin. (Müteaddid vücuh-ı meânîyi²⁷ muhtevî âyetlerin

²³ Evlâ bî't-tarîk: Yolların en doğrusu, en uygunu.

²⁴ Me'lûf: Kullanımı yaygın.

²⁵ Mutazammın: İçerme, kapsama.

²⁶ Benâm: Nam sahibi, ünlü, meşhur.

²⁷ Müteaddid vücuh-ı meânî: Birçok manaya gelme, pek çok farklı manayı içerme.

tercümelerinde en muvâfık görülen tercüme metne derc edilip diğerleri de tahşiye²⁸ suretinde ilave edilebilir.)

Şimdiye kadar zevâidden ârî nevâkıstan berî²⁹ bir tefsirimizin bulunmaması da hep müfessirlerimizin yalnız başlarına tefsir yazmak hevesine düşmelerindendir. Kur'ân-ı Kerîm gibi bir kitab-ı ilâhîyi lâıyk-ı vech ile tefsir edebilmek en muktedir heyet-i ilmiyeler için bile güçse de öyle heyetlerin yaptığı tefsir elbette daha mükemmel olur. Hem bu heyet müzakere ve mübâheselerini³⁰ alenî bir surette yapıp bu işe mahsus mevkut³¹ risâlelerle neşr etmeli ve hariçten okuyup da görüşlerini beyan edecek zevâtın fikr ve mutâlaalarını nazar-ı itibara alarak bilumum ulemânın görüşlerinden istifade etmelidir. İşte bu şartlar dahilinde yapılan tefsirlerin umum tarafından daha ziyade mazhar-ı hürmet ve kabul olacağı şüphesizdir. Nitekim tercüme de böyledir. Ancak tercüme dediğimiz vech ile Türkçemiz kifâyet-i ilmiyesini ihrâz edinceye³² kadar Arapça ile karışık ve gayr-ı kâfi olacak ve hiçbir vakit Kur'ân-ı Kerîm'in aslının yerini tutamayacaktır. Fransız lisânının dahi Kur'ân-ı Kerîm'in mânâsını layık-ı vech ile edâdan âciz olduğu Kazımırski'nin ikrarıyla da sabittir. Mümâileyh³³, rahmân ve rahîm kelimelerinin ince farklarını söylediği sırada mukabilleri olarak kabul ettiği (misericordieux³⁴, clement³⁵) kelimelerinin kifayetsizliklerini, fakat daha evvelki mütercimler böyle kabul ettiklerinden ve Fransızca'da bu mânâları ifadeye kâfi başka kelimeler olmadığından kendisinin de zarûrî olarak onları kabul ettiğini beyan eder.

²⁸ Tahşiye: Haşiye yazma.

²⁹ Zevâidden ârî nevâkıstan berî: Fazlalıklardan uzak noksanlardan arınmış olma.

³⁰ Mübâhese: Bir şeye dâir iki veya daha çok kimse arasında olan konuşma.

³¹ Mevkut: Vakitli, mahdut.

³² Ihrâz etmek: Kazanmak, elde etmek.

³³ Mümâileyh: Anılan, işaret edilen şahıs.

³⁴ Misericordieux (Fr.): Acıyıcı, yargılayıcı, bağışlayıcı.

³⁵ Clement (Fr.): Hoşgörülü, merhametli, şefkatli.

Yeni Vâdîde Fatıha Tercüme ve Tefsiri

Eûzubillâhimineşşeytânirracîm.

İnsanı fena yollara götüren merdud³⁶ şeylerden Tanrı'ya sığınırım.

Bismillâhirrahmânirrahîm

Herkese ve has kullarına başka başka iyilikleri olan Allah'ın adıyla başlarım.

Hamd Allah'a mahsustur. O Allah ki bütün âlemlerin Rabbidir. Herkese ve has kullarına başka başka iyilikleri vardır. Hesap gününün sahibidir. Ya Rabbi! Ancak sana kulluk ederiz ve ancak senden yardım isteriz. Bizi doğru yola, nimetlere nail ettiğin, gazaba uğramamış ve yollarını şaşırmamış kimselerin yoluna götür. Âmîn.

Tefsir

Cenâb-ı Allah, "Kur'ân okuduğun vakit Allah'a istiâze et" buyurmuş olduğundan evvelâ eûzu billahi ile başlanır. Bu istiâze³⁷ müslümanın vazife hissiyle mütehassis olup vazifenin hüsn-i îfâsına zarar getirebilecek herşeyden sakınmak lüzûmunu hepsinden evvel bildiğini gösterir. Çünkü def-i mazarrat celb-i menfaatten evlâ³⁸ olduğundan bir kere vazifenin icrasına mani olabilecek sebep ve sâiklerden kurtulmalı ki insan işinde bilâ arıza devam edebilsin. İşte şeytandan yani her nevi doğru yollara mani ve eğri yollara sâik olan maddi manevî şeylerden Allah'a sığınmak bunun içindir.

³⁶ Merdud: Reddedilmiş, kovulmuş.

³⁷ "İstiâzenin Kur'ân-ı Kerîm'den bir cüz edilmeyip de evvelce okunmasının emir buyrulması asl-ı maksûdun besmele-i şerîfenin muhtevî olduğu hak dâiresinde hareket olup istiâzenin bir tedbir-i mütekaddim olmasındandır. Yani gâye-î istihsâl gayedir. İstiâze ise gayenin istihsâline mani ahvâl ve esbâbdan tevakkî-i âmirdir."

³⁸ Def-i mazarrat celb-i menfaatten evlâdır: "Zararı yok etmek, fayda sağlamaktan önce gelir" anlamına gelen Mecelle'nin 30. kâidesi. (ç.n.)

Şeytan ekseriya ayrı bir mahluk olarak bilinmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de "şeyâtîn-i ins ve cin" tabiri mevcut olduğundan bunun mânâsını şümullu olarak almak ercahdır. "Racîm" taşlanmış demektir. Şeytanları semalardaki yıldızlar vasıtasıyla taşlatmakta remzî³⁹ bir mânâ vardır. Akl-ı ulviyenin süflî fikirleri red ve recm ettiğine işarettir. Bunun daha ziyade tafsilatını Allah Teâlâ bilir.

İşte bir kere eğri yollara sapmamak için tedbirler ittihâz edildikten sonra doğru yolda ilerlemek lâzımdır ki bunun için de "Bismillah" ile başlanır. Cenâb-ı Hakkı daima hatırda tutarak işe devam, doğru hareket etmek için tabî en salim tarîktir.

Lisân-ı arabda isim kelimesi yalnız ad mânâsına gelmez. Nişan ve alâmet mânâsını da ifade eder. O cihetle "Allah'ın ismiyle başlarım" demek, her şeyde Allah'ın âsâr ve kudretini görüp vücûd-u ilâhiyesine kemâl-i itikad ile iman ve evâmîr ve nevâhiyesine mucibince hareket azm ve cezm etmiş olduğum halde işlerime ibtida ve devam ederim, demektir.

Rahmân ve rahîm kelimelerinin mânâlarında fark vardır. Rahmân âm⁴⁰, rahîm hâstır.⁴¹ Mesela bir padişahın bütün bendegânına⁴² âm olan lütufları vardır. O itibarla rahmân sıfatıyla muttasıftır. Bir de bendelerine mahsus ayrı, daha yüksek ve daha kibarâne lütufları olabilir ki o vakit rahîm sıfatıyla muttasıf olur. İşte Cenâb-ı Hakk'ın da iyi, kötü, hayvan, insan, câhil, âlim, münkir, mü'min herkese şâmil lütufları vardır ki bunlar maddi lütuflar ve dünya nimetleridir. Bu itibarla Allah rahmandır. Bir de iyi kullarına mahsus nimetleri, lütufları vardır ki o da irfan ve iman ve hüsn-i ahlâk muktezeyâtıyla harekete muvaffakiyettir. O itibarla da Cenâb-ı Allah rahîmdir. Ve bu izahattan anlaşılacağı vech ile "Bismillah" dedikten sonra "er-rahmânirrahîm" lafızlarının ilavesinde doğru yolda

³⁹ Remzî: Sembolik.

⁴⁰ Âm: Umûmi.

⁴¹ Hâs: Husûsî.

⁴² Bendegân: Kullar, köleler.

ilerlemekle maddî manevî, dünyevî uhrevî makâsîd için çalışmak yani dünya için ahireti ve ahiret için dünyayı terk etmeyip her iki ciheti de hakkaniyet dâiresinde cem etmenin lüzûmuna beyan vardır.

Böyle her ciheti gözeterek işe başlayan bir kimse tabîî çalışmasından bir netice elde eder ki bu neticeden bazı insanlar razı olur, mün'im-i hakîkîye hamd eder. Bazıları da doymaz, gittikçe hırs ve ihtirasını artırır. Din-i İslam, daha fatihanın ibtidasında neticeye rıza emreder. Fakat daha iyiye, daha ziyadeye muvaffak olmak için çalışmayı da beraber emreder. Zira "elhamdülillah" demekle hem rıza hem tezyîd-i nimet⁴³ mânâsı murâd olunur. "Elhamdülillah" da rıza mânâsı zahirdir. Bu rıza felsefî ahlâk erbâbınca da fazilet ve saadetin en birinci şartıdır.

Bir nimete hamd etmek o nimetin kıymetini bilmek demektir. Bir şeyin kıymeti bilinirse tabîî hüsn-i muhafazasına ve artmasına çalışılır. "Velein şekertüm leezîdenneküm"⁴⁴ âyeti celîlesi de hamd ve şükürün ziyade-î nimete hidmetini mübeyyendir. Nail olunan nimet için kuru kuruya dil ile hamd edilip de kıymeti bilinmez hüsn-i muhafazasına çalışılmazsa o hamdin ciddi olmayacağı zahirdir. Nimetlerinin kıymetini bilip hamd edenlere Allah'ın maddî manevî yardım edeceği elbette şüphesizdir.

Velhâsıl, din-i İslam faâl ve rızakâr ve hakikatbîn bir dindir. Ne körü körüne nikbîn⁴⁵ ne de bedbîn⁴⁶ değildir. "Efeeminû mekrallahi felâ ye'menû mekrallahi illel kavmu'l-hâsirun"⁴⁷ ve "Yâ beniyye izhebû fetehassesû min yûsufe ve ehîhi velâ tey'esû min ravhillahi innehu lâ

⁴³ Tezyîd-i nimet: Nimetin artırılması.

⁴⁴ "...Eğer şükrederseniz, Ben nimetlerimi daha da artırırım..." (İbrahim sûresi 14/7)

⁴⁵ Nikbîn: İyimser.

⁴⁶ Bedbîn: Kötümser, karamsar.

⁴⁷ "Allâh'ın tuzağından (kurtulacaklarına) emin mi oldular? Ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allâh'ın tuzağın(a yakalanmayacağı)ndan emin olamaz." (A'râf sûresi 7/99)

yey'esu minravhillahi illel kavmul kâfirûn."⁴⁸ âyet-i celîleleri bu nûkteleri beyan buyururlar.

"Rabbi'l-âlemîn" buyurulması da hamd eden kimsenin "Ya Rabbi! Ben senin doğru yoluna giderek çalıştım ve şu hale geldim, hoşnudum, ancak senin yoluna gitmeyip eğri yollar tutan kimselerin de sıhhat ve servet sahipleri olduklarını görüyorum" diyeceği geleceğinden buna cevap olarak Cenâb-ı Allah'ın bütün âlemlerin rabbi, yetiştiricisi olduğunu beyan içindir.

Bundan sonra hatıra "Öyle olunca aramızdaki fark nedir" gibi bir sual gelebileceğinden ona karşı "Er-rahmânirrahîm" yani Allah Teâlâ'nın herkese umumî rahmetleri, nimetleri, lütufları olduğu gibi iyi kullarına mahsus ayrı ve gayet ulvî nimetleri de vardır. Eğri yollara gidenlerin nail oldukları nimetler herkese umumi olan kaba nimetlerdir. Doğru yolda gidenlerin ki ise o ulvî nimetlerdir. Binaenaleyh daha şerefli, buyuruluyor. Bunun üzerine de bu fark ve şeref herkes tarafından takdir edilmediği için eğri yollara gidenler belki de daha müreffeh yaşıyorlar. Bunlar nasıl ve ne vakit belli olacak? Diye bir fikir hâsıl olabileceğinden Allah "mâliki yevmiddîn", hesap gününün sahibidir diye cevap veriliyor.

Artık bu suretle her müşkil halledilip akla kanaat-ı kâmile geldiğinden, kat'î surette rabt-ı kalp edilerek "Ya Rabbi! Ancak sana kulluk ederiz, her işimizde senin emrettiğin gibi oluruz" demek farz oluyor. Biz de her işte Hakk'ın emri dâiresinde harekete karar verip Allah'tan yardım istiyoruz. Yardım istememiz çalışmanın bize ait olduğunu gösterir. Neye çalışacağız ve Allah'tan ne için yardım isteyeceğiz? Onu da "İhdine's-sırâtal müstakîm. Sırâtallezine en'amte aleyhim ğayril mağdûbi aleyhim vele'd-dâllîn" âyet-i celîleleri gösteriyor.

⁴⁸ "Evlatlarım, haydi gidiniz, bütün duyularınızı, hislerinizi kullanarak var gücünüzle Yusuf ve kardeşi hakkında bilgi edinmeye çalışınız. Allah'ın rahmetinden asla ümidinizi kesmeyiniz. Çünkü kâfirler güruhu dışında hiç kimse Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez." (Yusuf sûresi 12/87)

İşte hep bunlar bildiriyor ki Müslüman itikad ettiği şeyleri ancak akıl ve muhakemesiyle mizana vurduktan sonra kabul edecektir. Kelimelerde cemî sigası kullanılmasında da ictimai hayatta teâvün-ü tesânüd⁴⁹ üzere yaşamak lüzumuna işaret vardır.

Görülüyor ki beş vakit namazlarımız da okuduğumuz Fâtiha-i şerîfeyi muhtevî olduğu hikmetleri düşünerek okuyacak olursak her türlü ahlâkî murâkabelerin, salâh hallerinin husûlüne muvaffak olacağımız muhakkaktır. “İnnessalâte tenhâ ani'l-fahşâ-i ve'l-münker”⁵⁰

Zeyl: Ulemâyı İslam fâtiha-i şerîfe için “bütün makâsıd-ı Kur'âniyeyi müştemildir” demişler ve ümmü'l-Kur'ân, ümmü'l-kitab, el-esâs, el-kâfiye, el-vâfiye” gibi bir çok isimler vermişlerdir. Hakikaten fâtiha-i şerîfe bütün makâsıd-ı Kur'âniyeyi icmâlen muhtevîdir. Çünkü Kur'ân-ı azîmüşşandan ve bi'set-i nebeviyyeden gaye-i asliye maddî manevî her türlü mezaya⁵¹ ve mekârim-i ahlâkiyeyi itmam ve ikmaldir. Ve fâtiha-i şerîfe'de bunların kâffesinin esası itibariyle mevcut olduğu şimdiye kadar söylediklerimizden anlaşılmıştır. Ve bu mühim keyfiyet asr-ı hâzır felsefe-i ahlâkiye ulemâsının âsârıyla da müberhendir.⁵² Mesela Fransa'nın meşhur ilm-i ahvâl-i rûh ve ilm-i ahlâk muallim ve müelliflerinden Henry Bergson⁵³ ilm-i ahlâkî, “Vazifelerin ilmidir, vazife de insanın nefsinde duyduğu mükellefiyet hissini icabıdır” diye tarif eder. Bu tarif yani insanın kendisini mükellef bilmesi, vazife ve mes'ûliyetini hissetmesi söylediğimiz vech ile bizim istiâzemizde, besmelemizde mündericidir. Henry Bergson vezâif-i ahlâkiyenin en nihayet hesap gününün sahibi âdil ve rahmân ve rahîm bir Allah'ın mevcudiyetine inanmaya müntehâ olacağına kâil bulunduğundan bütün

⁴⁹ Teâvün-ü tesânüd: Karşılıklı yardımlaşma.

⁵⁰ “Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.” (Ankebût sûresi 29/45)

⁵¹ Mezâyâ: Meziyetler.

⁵² Müberhen: Kanıtlanmış, ispat edilmiş.

⁵³ Metnin aslında “Henry Maryun” olarak yazıyor fakat biz onu ünlü Fransız ahlâkçı ve filozofu Henry Bergson (1859-1941) olarak çevirmeyi daha uygun bulduk. (ç.n.)

kitâbı (Kur'ân'ı) fâtiha-i şerîfenin muhtevî olduğu esasları vüs'unun⁵⁴ yettiği kadar yani âyât-ı Kur'ân'ıyyeye nispetle pek sönük bir surette izahtan ibarettir.

Bir de Fransız ahlak müelliflerinden Jules Ferry (1832/1893) nâmında bir muallim daha vardır ki kendisi dini münkirdir. Vazife-i ahlâkiyye muktezâyı insanıyettir, deyip kalır. Ve takip ettiği ahlâk vazifeleri, nâ tamam kalmaktan kurtaramamış olduğundan akli mutmain etmekten uzaktır. Aklınca dinleri beğenmeyen bu müellif kitabının başında yazdığı ilm-i ahlâk tarifinde fâtiha-i şerîfenin "İhdine's-sırâtal-mustakîm. Sırâtallezîne en'amte aleyhim ğayri'l-mağdûbi aleyhim vele'd-dâllîn" âyetlerinin meâlini zikretmekten başka bir şey yapmamıştır. İşte onun ahlâk tarifi: Nev'i benî beşer neşv'ü-nemâsının muhtelif devirlerinde mütâlaa edilerek terakkiyâtının takip ettiği hatt-ı umumîyi tersim⁵⁵ ve istikbalde alacağı istikamet irâe edilebilir⁵⁶.

Bundan başka en necîb, en mes'ûd ve en insanî, en vüs'at-i hal ile ve en mükemmel ve bizim muhabbet ve takdirlerimize en layık olarak yaşamış kimseleri mütâlaa ve onların hayatları esnasında, müşkilât-ı zamanlarında nasıl düşünüp nasıl his ve hareket ettiklerini tetkik edebiliriz. İşte terakkiyât-ı beşeriyenin şerâiti ile insanlardan en iyilerinin ahvâl-i hayatiyesinin mütâlaasından hayat-ı beşerin mümkün olduğu mertebe-i vasî' ve mes'ûd ve mükemmel olmasını müstelzim olan şerâiti umumiye istidlâl olunabilir. Ve bu iki umumi şartların mütâlaası ilm-i ahlâkı teşkil eder.

Bir sürü kelimeler ki hülâsâ edilirse: Nimetlere nâil olmuş, gazaba uğramamış, yollarını şaşırılmamış kimselerin gittikleri doğru yolu bulup

⁵⁴ Vüs'at: Kapasite, genişlik, güç.

⁵⁵ Resmetme, tasvir etme.

⁵⁶ İrâe etmek: Göstermek.

ona göre hareket etmek, demek istediği anlaşılır⁵⁷. Görülüyor ki Kur'ân-ı Kerîm bu mânâyı, din-i İslam hakkında birtakım sû-i zanları kitabının birkaç yerindeki ta'rizlerinden anlaşılabilir ve peygamberleri cehalet zamanlarının cahil âdemleri diye tavsif eden Avrupalı asrî müellif Jules Ferry'den kıyas kabul etmeyecek derecede daha âlî bir sûrette eda buyurmuştur. Jules Ferry, eğer bir kere dîn-i İslam'ı tedkik etmek zahmetini ihtiyar etmiş olsaydı tabii söylediklerini söylemezdi. Biz herhalde yine bunu dîn-i İslam hakkında mâlûmât-ı sahîhası olmadığına atfederiz. Sû-i niyetine hamletmeyiz. Çünkü dinimiz sû-i zannı sevmez. Mümkün olduğu kadar hüsn-i zan ile emreder.

4. Değerlendirme

Kur'ân'ın Türkçeye tercümesiyle ilgili tartışmaların yoğun biçimde ele alındığı yıllarda kaleme alınan bu risâle, Milaslı İsmail Hakkı'nın Kur'ân tercümesinden yana olan tavrını yansıtan bir çalışma mahiyetinde olmuştur. Müellife göre Kur'ân'ın ahkâm ve manaları, dili Arapça olmayanlara ancak bu şekilde aktarılacaktır. Nitekim Kur'ân o yıllarda birçok yabancı dile zaten tercüme edilmiştir. Ancak Türkçe de dahil olmak üzere dünyanın en gelişmiş dilleri olan Fransızca, Almanca ve İngilizce Kur'ân-ı Kerim'in belâğat ve fesahatine erişmekten çok uzak kalmışlardır. Çünkü Kur'ân mana ve metin itibarıyla ilâhî bir yapıya sahiptir. Buna rağmen Kur'ân mutlaka diğer dillere tercüme edilmelidir ki mesajı bütün insanlara ulaştırılabilsin. Ancak bu tercümelerin Kur'ân'ın aynı olduğu iddia edilmemeli onunla eşdeğer görülmemelidir.

⁵⁷ "Mâzîde, halde meşhûd ahvâl-i beşeriyenin tedkîki ve âtînin tefekkür ve tayini lüzûmunun bu âyetlerin mânâsında mevcut olduğunu müfessirler beyan ederler. Avrupalıların kitaplarıyla bizim Kur'ân'ımız ve dînî kitaplarımız karşılaştırılacak olurlarsa Avrupalıların bizden pek çok şeyleri aynen almış olduklarına şüphe kalmaz. Ancak bu almak bundan kim bilir kaç asır evvel vaki olduğundan bugünkü müellifler bunları cedlerinden kalma kendi malları zannederlerse cehaletlerine vermek lâzımdır."

Diğer taraftan bu risâlede, doğruya yakın Kur'ân tercümesinin yapılabilmesi hususunda o zamanlar için yeni sayılabilecek bir görüş ortaya atılarak tercümenin farklı ilim dallarından uzman bir heyet tarafından yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu görüş hakikaten hem o dönem hem de içinde yaşadığımız bu dönem için kayda değer niteliğe sahiptir. Çünkü Kur'ân'ın ihtiva ettiği engin manalar ihtisas sahipleri tarafından araştırılıp gün yüzüne çıkarılmalı ve insanlara sunulmalıdır. Ayrıca bu faaliyet sürekli olarak belirli periyotlarla güncellenmeli, Kur'ân-ı Kerim'in hüküm ve hikmetleri birer birer ortaya konulmalıdır.

Müellif, risâlenin tefsir kısmında ise Kur'ân'ın her kelimeye özgün ve derin anlamlar yüklediğini anlatmaya çalışmış, özellikle "rahmân" ve "rahîm" kavramları üzerinde bunu göstermeye çalışmıştır. Yazara göre Kur'ân'ın getirdiği ahlâkî ilkeler insanlığın en fazla ihtiyaç duyduğu ilkelerdir. Bunu anlamak için Besmele ve Fatiha suresinde geçen kavramları ahlâkî açıdan tahlil etmek yeterli olacaktır. Bu açıdan bakıldığında Milaslı İsmail Hakkı'nın bu hülâsa tefsir denemesinde, Besmele ve Fatiha tefsiri vesilesiyle Kur'ân-ı Kerîm'e dayalı ahlâkın nazarî ve amelî özelliklerine işaret etmeye çalıştığı görülecektir. Bu noktada ahlâk alanında batıdaki birtakım mütefekkirlerin görüşlerine mukayeseli olarak başvuran Milaslı, incelemesinde merkez noktayı daima Kur'ân-ı Kerîm'e tahsis etmiştir.

Sonuç olarak bu risâle, Kur'ân tercümesi konusuyla ilgili olarak kendi zamanı açısından değerlendirildiğinde önemli açılımlar getirerek özgün tekliflerde bulunmuştur. Ayrıca batılı düşünürlerin yeni bir ahlâkî sistem şeklinde sundukları pek çok hususun fazlasıyla Kur'ân-ı Kerim'de özellikle de Fatiha suresinde var olduğuna dikkat çekerek, bunalımdaki insanlığa yeni bir ahlâkî sistem getirmek yerine Kur'ân'ın üstün ahlâkî

faziletlerinin anlaşılıp ortaya çıkarılmasının her bakımdan yeterli olacağına işaret etmiştir.

Kaynaklar

- Akçay, Yusuf , “Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve Islâh-ı Hurûf Cemiyeti”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2008.
- Altuntaş, Halil, *Kur'ân'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*; Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1998.
- Aydar, Hidayet, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, Kur'an Okulu Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri, (Tebliğler ve Müzakereler)*, yay. haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Ceyhan, Abdullah, *Sırât-ı Müstakîm ve Sebülürreşad Mecmuaları Fihristi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-u Ulûmiddîn*, thk. Ebü'l-Fazl Ziyaüddin Abdürrahim b. Hüseyin İraki, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1997.
- Hakkı, Milaslı İsmail, *Kur'ân Tercüme Edilebilir mi? Ve Yeni Vâdîde Fâtiha Tercüme ve Tefsîri*, Hilal Matbaası, İstanbul 1342 (1924).
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut (t.y.).
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Kitâbü'l-Mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1966.
- Mertoğlu, M. Suat, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası: Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.
- Mustafa Sabri Efendi, *Kur'ân Tercümesi Meselesi*, çev. Süleyman Çelik, Bedir Yayınevi, İstanbul 1993.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi,, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1943.

Zerkeŝi, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1957.